

»Razkropljeni smo v širni svet, naš sled je vroča solza in bolest...«¹ Izkušnja prve svetovne vojne civilnega prebivalstva iz sodnega okraja Kanal

Robert Devetak

mag. zgodovine, mladi raziskovalec

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino,
SI-1000 Ljubljana, Aškrčeva 2

robert.devetak@ff.uni-lj.si

UDK 94(497.473)"1914/1918"

314.151.3-054.73(=163.6)"1915/1918"

Izvilleček

Prispevek obravnava položaj civilnega prebivalstva vzhodnega dela sodnega okraja Kanal med prvo svetovno vojno. Z italijansko napovedjo vojne Avstro-Ogrski 23. maja 1915 in kasnejšo vzpostavitev soške fronte je okraj postal neposredno območje vojnihi operacij. Fronta je okraj prizadela neposredno in ga razdelila – zahodni del so zasedle italijanske enote, na vzhodnem delu pa je obrambo organizirala avstro-ogrski vojska. Uvodni del prispevka se osredotoča na dogajanje v okraju od pričetka spopadov do umika in izselitve civilnega prebivalstva v bližnje zaledje ali notranjost države. Sledi prikaz njegovega življenja v begunstvu na Češkem in v taborišču Bruck. Zaključni del na kratko obravnava vrnitev beguncev domov.

Ključne besede: Sodni okraj Kanal, prva svetovna vojna, begunstvo, zaledje, begunski taborišča.

"Scattered around the wide world are we, our traces a burning tear and a cry of anguish ..." First World War experience of the civil people from the court District Of Kanal

Abstract

This article discusses the situation of the civil population of the eastern part of the

1 Slovenski begunski koledar za leto 1917. Ljubljana: Katoliška tiskarna, str. 6.

court district of Kanal during the First World War. After Italy declared war on Austria-Hungary on 23 May 1915 and the Isonzo Front was established, this region became a direct area of war operations. The Front directly affected the district and divided it into the western part, which was occupied by the Italian units, and the eastern part, where the defense was organised by the Austro-Hungarian army. In the first part, the article focuses on the situation in the district from the beginning of the attacks to the moving of the civil population to the nearby hinterland or the interior of the country. Later, the article discusses the life of the civil population in exile in the Lands of the Bohemian Crown and the Bruck camp. At the end, the article briefly describes returning of the refugees.

Keywords: Kanal court district, First World War, exile, hinterland, refugee camps

Uvod

Po podpisu Londonskega sporazuma z antantnimi silami je 23. maja 1915 Italija napovedala vojno Avstro-Ogrski. Vzpostavila se je nova, 600 km dolga fronta, ki je potekala od švicarsko-italijansko-avstro-ogrske tromeje do Jadranskega morja. Fronta, ki se je na južnem delu bojišča vzpostavila ob reki Soči maja in junija 1915, je zajela večino ozemlja sodnega okraja Kanal.² Izkušnja prve svetovne vojne civilnega prebivalstva z območja okraja zaradi svoje specifičnosti spada med bolj tragične. V vojsko je bila vpoklicana večina odraslega moškega prebivalstva, s spopadi se je neposredno soočilo tudi civilno prebivalstvo, ki je večinoma moralo oditi v begunstvo. Poleg tega je obstreljevanje obeh udeleženih strani povzročilo uničenje infrastrukture in obdelovalnih površin. Glede na geografske značilnosti lahko sodni okraj razdelimo na tri območja. Hriboviti zahodni (Kanalski kolovrat in Kambreško) in vzhodni del (Banjška planota) okraja je delil ozek, ravninski del ob reki Soči, kjer so bila skoncentrirana največja naselja, glavna cesta in od leta 1906 železnica. Zahodni del, ki je mejil na kraljevino Italijo, je zasedla italijanska vojska, na vzhodnem pa je svoje obrambne pozicije postavila avstro-ogrska vojska. V pričujočem članku bom poskušal prikazati vojno in begunsko izkušnjo civilnega prebivalstva vzhodnega dela kanalskega okraja, ki ga italijanska vojska maja in junija 1915 ni uspela zasedeti.³ Velik del prebivalstva se je bil že v prvem letu spopadov prisiljen umakniti v notranjost Avstro-Ogrske in oditi v begunstvo, predvsem v taborišča, manjši del pa je kljub nevarnosti vztrajal doma vse do poletja 1917.

2 Kanalski sodni okraj je spadal pod okrajno glavarstvo Gorica-okolica in je obsegal občine Ajbo, Anhovo, Avče, Banjšice, Bate, Deskle, Kanal, Kal nad Kanalom, Lokovec in Ročinj. Skupna površina je znašala 211 km², število prebivalstva leta 1910 pa 13755.

3 Položaj in življenje beguncev iz zahodnega dela kanalskega okraja sta bila do sedaj podrobneje predstavljena pri Devetak R. 2013: *Ročinj na prehodu iz 19. v 20. stoletje*. Ročinj; Doblar: Kulturno društvo Valentin Stanič, str. 91–100 in pri Svoljšak P. 1991: *Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, str. 27–33.

Civilno prebivalstvo ob fronti in v neposrednem zaledju

Anton Res je v Gorici maja 1915 opisal razpoloženje pred napovedjo vojne z besedami: »*Bili so dnevi temnih slutenj, ugibanja, razburjenja in bojazni.*«⁴ Časopisje je zaskrbljeno poročalo o političnem dogajanju v Italiji, poleg tega je na Goriško aprila in maja prihajalo vse več vojaštva in delavstva, ki je gradilo in utrjevalo obrambne pozicije. Oblast domačinom ni dala navodil, kako ravnati v primeru morebitne evakuacije in je v nekaterih primerih prepovedala odhod v zaledje. Več posameznikov in družin je v strahu pred vojno vseeno zapustilo dom, ob čemer pa je prihajalo do primerov, da je vojska tem beguncem zasegla živino in vozove, sposobne moške vključila v delavske enote, ženske, otroke in starejše pa poslala nazaj domov. Takšno ravnanje je v veliki meri zaustavilo odhod obmejnega prebivalstva.⁵ Zaradi nasprotujočih si informacij in pozivov oblasti ljudje niso točno vedeli, kaj se dogaja in kako odreagirati v primeru vojne. Čeprav je bilo mnogim zaradi kopičenja vojaštva in gradnje obrambnih položajev jasno, kaj se pripravlja, si niso predstavljali razsežnosti, ki so jo prinesli spopadi.⁶ Nekateri so pričakovali, da bo Italija brez večjih težav zasedla obmejno območje in ob tem ne bo deležna večjega odpora avstrijske vojske, ki se do vojne napovedi ni uspela organizirati v dovoljšnji meri za vzpostavitev učinkovite obrambe. Niso pričakovali večjega in daljšega obstreljevanja ali izselitve prebivalstva.⁷ Tako se je neposredno pred pričetkom spopadov v notranjost države na območju okraja Kanal umaknil le manjši, večinoma premožnejši del prebivalstva. Tina Fortunat se je kasneje v ZDA spominjala dni v Ročinju neposredno pred pričetkom spopadov: »*Na 23. maja 1915, so odšli vsi moške in fantje, od 18. do 50. leta pod orožje. Bila sem na postaji, ko so odhajali. Oh, kako je bilo to žalostno! Zdelo se mi je, da teh ljudi ne bom nikdar več videla... Ko se je začel vlak premikati, je začelo vse na ves glas vpiti in jokati: žene, očetje, matere in ljube. Bilo je tako strašno, da ni za popisati. To je bil začetek našega trpljenja in gorja. Komaj smo prišli domov so nam že povedali, da je prišel brzozjav, da je vojna napovedana. Začelo je zopet vse jokati in tarnati, kaj bo z nami! Kaj bo z nami! Vse je bilo zmedeno, kakor blazni smo hodili po vasi, eden k drugemu. Obstanka nismo imeli nikjer. Tisti večer nismo skoro nič spali, vsak se je bal zatisniti oči. Drugi dan so šli vojaki in orožniki, kar jih je bilo v Ročinju, kar hitro onkraj Soče. Popoldne so pa most, ki vodi do postaje razstrelili. Tako smo bili Ročinjci kot miške v pasti.*«⁸ Skupaj z mostom pri Doblarju so 25. maja avstro-ogrske vojske in orožniki razstrelili še žele-

4 Res, A. 2004: *Ob Soči*. Ljubljana: Karantanija, str. 5.

5 Merljak, F. 2002: Na binkoštno nedeljo 1915 v Kobaridu. *Goriški spomini: sodobniki o Gorici in Goriški v letih 1830–1918* (ur. Branko Marušič). Gorica: Goriška Mohorjeva družba; v Ljubljani: Zgodovinski inštitut ZRC SAZU, 2002, str. 435.

6 Prinčič, V. 1996: *Pregnani : prva svetovna vojna: pričevanja goriških beguncev*. Trst: Založba Devin, str. 57.

7 Tuma, H. 1997: *Iz mojega življenja: spomini, misli in izpovedi*. Ljubljana: Tuma, str. 331–332.

8 *Ameriška domovina*, 25. 3. 1932, št. 71.

zniški most v Ajbi in most v Kanalu.⁹ Zahodni del okraja je bil tako odrezan od preostale države in prepuščen italijanski vojski, ki je območje zasedla do začetka junija 1915. S pričetkom spopadov in spoznanjem, da se frontna linja v kratkem ne bo premaknila, je postajalo vse bolj pereče vprašanje, kaj storiti s civilnim prebivalstvom, ki je ostalo na območju vojnih operacij. Fronta je dnevno grozila z nevarnostjo bombnih napadov in uničenjem premoženja, z evakuacijami iz ogroženega območja in kompleksnimi odnosi z vojaki, ki so zasedli območje.¹⁰ Kljub neposredni nevarnosti in več smrtnim žrtvam je del prebivalstva odklanjal odhod od doma in še vedno opravljal vsakodnevna opravila, kot na primer delo na poljih ali udejstvovanje pri duhovnih obredih. V Kanalu, ki je tudi ležal neposredno na frontni črti, se je do 24. maja 1915 za odhod odločil le del prebivalstva. V pričakovanju, da se bodo hitro vrnili nazaj domov, so s seboj odnesli le najnujnejše, ostalo pa skrili v shrambah in kletih. Nekateri, ki so se umaknili v bližnjo okolico, so se zaradi slabega ravnanja vojaških oblasti, težavami z nastanitvijo, draginjo in nestrinjanja z odhodom v globlje zaledje vrnili domov, ne glede na vsakodnevno obstreljevanje in nevarnost, ki so ji bili izpostavljeni.¹¹ Marsikdo je razpolagal le s hišo in obdelovalnimi površinami, od katerih se ni hotel ločiti. Del prebivalstva se je umaknil, a se je vračal domov, ko je bilo na fronti zatišje. V Kanalu so ne glede na razmere poskušali organizirati življenje po ustaljenem ritmu, kar pa je bilo zaradi obstreljevanja in pomanjkanja osnovnih dobrin vse težje. Maša se je vršila vsak dan, odprta je bila celo gostilna. Večina trgovin je v začetku junija zaprla svoja vrata, saj je bila oskrba motena ali celo onemogočena. Poleg tega je bila cena prispelega blaga zelo visoka.¹² Pomanjkanje osnovnih živil so Kanalci občutili že v začetku junija 1915.¹³ Civilno prebivalstvo je moralo ponje v zaledje samo. Dopisnik *Slovenca* je izpostavil večje skupine, ki so šle po hrano peš vse do Gorice: »Prihajali so mi nasproti brez števila, moške priletni, starčki, slabiči, dečki in deklice – skoraj še otroci, dekleta, žene in starke. Bilo jih za ogromno procesijo. Nosili so nahrbtnik, vreče, koše na plečih in na glavi. Čudno se mi je zdelo vse to. Vprašal sem starčka, odkod prihaja. »Iz Avč,« mi je odgovoril, otrok mi je dal isti odgovor, starka isti. »Kdaj ste pa šli z doma?« – »Ob eni popolnoči! Pot je strma in dolga, dolga!« – »Pa zakaj?« – »E, gospod,« je bil pretresljiv odgovor, »že tedne nimamo kruha, nimamo moke! Včeraj smo izvedeli, da dobimo v Gorici sir, pa smo šli na pot. Kdor je mogel, je šel. Vas je skoraj prazna.« /.../ »Koliko pa Ti neseš?« sem vprašal dečka. »15 kil, gospod!« -

9 Kanal ob Soči v dnevniku občinskega tajnika Antona Bajta (ur. Drago, Sedmak). Nova Gorica: Goriški muzej; Kanal ob Soči: Občina, str. 37.

10 Širok, K. 2006: »Z eno nogo na poti v krtovo deželo«: umik civilnega prebivalstva iz Goriške v avgustu 1916. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, letn. 54, št. 3. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, str. 424.

11 Kanal ob Soči v dnevniku občinskega tajnika Antona Bajta, str. 48.

12 Prav tam, str. 56.

13 Prav tam, str. 38.

Slika 1: Posledice obstreljevanja v Avčah (fototeka GM).

»In ti, mala?« - »10 kil.« - »Koliko pa Vi na glavi, mati?« - »25 kil!« - »Pa boste zmogla?« - »Mora biti! Doma imamo otroke, že tedne jokajo in vprašajo po kruhu.«¹⁴ Delo na poljih je bilo v veliki meri onemogočeno zaradi neposredne izpostavljenosti sovražnim enotam, podobno je veljalo za košnjo. Poleg tega so bile obdelovalne površine zaradi izgradnje obrambnih jarkov in obstreljevanja uničene. Kanalska občina je 6. septembra 1915 poslala okrajnemu glavarstvu dopis, v katerem je zaprosila za cenitev škode na obdelovalnih površinah in opisala razmere: »Mnogo travnikov je tako poteptanih in je ruša za več let uničena./.../ Strelski jarki so zavzeli mnogo sveta na kojem je za več let vsak pridelek nemogoč.«¹⁵ 20. junija 1915 se je v Kanalu kljub razmeram še vedno nahajalo 112 oseb – okoli $\frac{1}{4}$ predvojne populacije. Dokončno je uspelo oblastem izprazniti trg 20. avgusta 1915, ko se je v zaledje umaknil dekan Anton Berlot z zadnjimi 20 prebivalci.¹⁶

Še dlje kot Kanalcji so ostali doma prebivalci nekaterih okoliških vasi. Posebej izstopa primer Avč, ki so se nahajale neposredno na frontni črti in kjer je civilno prebivalstvo vztrajalo in sobivalo z vojaki vse do avgusta 1917. »V Desklah so ljudje v veliki večini doma; prav tako v Avčah. Sovražnik na desnem bregu Soče jih preganja in nadleguje, sedaj s puško, sedaj s topovi, a navzlic temu vztrajajo. Čudovita ljubezen do rodne vasi in gospodarske neodvisnosti. Tukaj sem jaz saj svoj, tukaj imam na svojem polju, kar rabim za življenje, tukaj mi

14 Slovenec, 26. 6. 1915, št. 167.

15 PANG 37, Občina Kanal, t. e. 1, a. e. 9, d. 2267.

16 Sedmak, D. 2006: Kanal in Kanalcji med 1. svetovno vojno. *Kanal ob Soči v dnevniku občinskega tajnika Antona Bajta* (ur. Sedmak, Drago). Nova Gorica : Goriški muzej; Kanal ob Soči : Občina, str. 106.

ni treba prositi in prosjačiti — in on ostane doma, dokler more, četudi sovražnik na oni strani Soče meri nanj, da bi ga ubil ali vsaj spodil.»¹⁷ Razmere so zaradi obstreljevanja in pomanjkanja osnovnih živil postajale vse težje. »Hudo je prizadeta ta občina (Deskle op. p.) skoro popolnoma so uničene te vasi ali požgane ali porušene. /.../ Med porušenimi stavbami so tudi farna cerkev Sv. Jurija in podružnica, farna cerkev Sv. Kvirina v Paljavem, obe šoli v Desklah močno poškodovane in ena v Plaveh.«¹⁸ V Avčah je 2. oktobra 1915 zaradi posledic obstreljevanja pogorelo več stanovanjskih hiš. »Stanovalci niso bežali, marveč so vstrajali sredi italijanskega besnila in so krepko pomagali vojakom, ko so prihiteli gasit.«¹⁹ Topovski ogenj je ta mesec povzročil požar tudi v Kalu, ki je uničil 12 stanovanjskih hiš.²⁰ Marca naslednje leto so Avče nudile »prizor žalosti in razdejanja. Ljudje se pripravljajo na žalostno pot v barake.«²¹ Kljub temu se jih je konec meseca iz vasi umaknil le del, na svojem mestu sta vztrajala tudi župan Karol Kovačič in vikar Simon Gregorčič. Maja 1916 je bilo v kraju »še kakih 140 ljudi. Kako stanje je tu, pove izjava Št. L., da že osem mesecev ni sezul čevljev. Na polju so še nekaj obdelali nad pokopališčem; ali ta pravi, da mu je prišla krogla v jerbas, onemu v lopato, tretjemu v motiko.«²² Vojaške oblasti so šele 16. avgusta 1917, v pričakovanju 11. italijanske ofenzive, odredile popolno evakuacijo civilnega prebivalstva iz kraja in bližnje okolice v Šebrelje ter vsem, ki ukaza ne bi upoštevali, zagrozile z denarno kaznijo v višini 2 do 200 kron ali 14 dnevi zopora.²³ Ukaz je bodisi prišel prepozno, ali pa ga civilno prebivalstvo ni upoštevalo, saj se je umaknilo šele teden dni kasneje. 38 oseb so ujele italijanske enote, ki so tega dne zasedle vas.²⁴ Avčani so morali »bežati pred sovražnikom, kot najbližji fronti, brez vsega, brez obleke in brez živeža.«²⁵

Na območju okraja, ki ga je maja 1915 zasedla italijanska vojska, je evakuacija civilnega prebivalstva potekala hitreje in temeljiteje, a je bila izvedena v naglici in brez predhodnega opozorila civilnemu prebivalstvu. Ob zasedbi območja je bilo vzpostavljeno operacijsko območje z radijem 500 m, kjer se civilno prebivalstvo ni smelo nahajati ali gibati. Znotraj tega pasu živeče prebivalstvo je zato italijanska vojska iz varnostnih razlogov umaknila v zaledje. Evakuacija je na območju okraja zajela okoli 2500 ljudi.²⁶ Italijanska stran ni

17 *Slovenec*, 10. 8. 1915, št. 180.

18 *Slovenski narod*, 1. 12. 1915, št. 276.

19 *Glas naroda*, 20. 11. 1915, št. 274.

20 Prav tam.

21 *Slovenec*, 4. 3. 1916, št. 52.

22 *Slovenec*, 3. 6. 1916, št. 127.

23 PANG 26, Občina Avče, t. e. 1, a. e. 3, d. 7192/ I-17. Ofenzivo je italijanska vojska sprožila 17. avgusta 1917. V 26 dneh, kolikor je trajala, je uspešno prebila avstro-ogrsko obrambno črto na območju med Doblarjem in Anhovim ter uspela zasedi velik del Banjske planote.

24 PANG 26, Občina Avče, t. e. 1, a. e. 3, neoštevilčen dokument.

25 PANG 26, Občina Avče, t. e. 1, a. e. 3, d. 368.

26 Svoltjšak, P. 1991: *Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno* str. 10–28.

toliko omahovala pri izselitvi in je večino zahodnega dela okraja izpraznila do sredine junija 1915. Iz podobnih razlogov je enako storila tudi avstrijska stran, a je ta postopek, kot je razvidno zgoraj, potekal na drugačen način. 9. julija 1915 je goriško okrajno glavarstvo poslalo občinam razglas, ki je zadeval begunsko vprašanje. Begunce je razdelil na dve skupini. Družine, ki niso imele denarja in hrane (izpostavljeno je mleko za otroke), so morale oditi v begunsko taborišče Wagna na Štajerskem. Drugi skupini je bila dovoljena naselitev v zaledju, pogoj pa je bila finančna samostojnost, zadostna količina hrane ali služba. Poleg možnosti bližnjega zaledja je bil možen tudi odhod na Kranjsko. V razglasu je bilo še posebej izpostavljeno, naj pristojne oblasti poskrbijo, da se družinskih članov ne loči.²⁷

Za civilno prebivalstvo je bilo neposredno soočenje z vojno, nasprotnikom, obstreljevanjem in prisilnim odhodom travmatična izkušnja. Begunci so se morali soočiti z odrekanjem, pomanjkanjem in z novim, neznanim okoljem, ki jih velikokrat ni sprejelo z odobravanjem. Izpostavljeni so bili različnim pritiskom in napetostim, ki jih je povzročil odhod brez materialnih sredstev, nove bivanjske razmere ter kulturne in socialne razlike. Marsikatera družina je bila ločena in so njeni člani preživljali begunstvo na ozemlju obeh udeleženi strani. Prihod goriških beguncev na Dunaj jeseni 1915 je *Slovenec* opisal z besedami: »Šli so in jokali! Ubogi ljudje! Zaspali in z razbolelimi udi so bili že polegli. Majhni otroci, pokriti s cunjami, so ležali na sedečih, večji pod njimi, dojenčki pa na policah za prtljago, matere in stare matere so čepele po tleh. Samo ubogi starci so bdeli sedeči na konceh klopi, tihi in potrti gledalci tolikega gorja, neme priče trpke usode, ki je zadela njihove drage. Izraz nepopisne žalosti se je mogel čitati, na njihovih obrazih, preje zagorelih od solnjca, sedaj mršavi in blede od trpljenja.«²⁸

Begunstvo

Prebivalci okraja, ki so v pričakovanju napada Italije že pred 23. majem 1915 zapustili vas, so se najprej umaknili v bližnje zaledje, kjer so pričakovali hitro vrnitev domov. Zaradi obsega spopadov na bližnji fronti so bili kmalu prisiljeni oditi s preostalimi begunci globlje v notranjost države. Večina beguncev je bila žensk ali otrok, moški so bili večinoma starejši. Oblast je kmalu prepoznala potrebo po organiziranju preskrbe in nastanitve za begunce. Skrb zanje sta prevzela vlada in ministrstvo za notranje zadeve, ki sta v ta namen ustanovila več posebnih teles in organizacij. Na Dunaju je deloval aparat za evidenco in oskrbovanje begunskih taborišč in posameznih naselbin, od začetka junija 1915 pa tudi pomožni odbor za begunce iz južnih predelov države. V Ljubljani so ustanovili posredovalnico za goriške begunce, ki je skrbela za evidenco, stanovanja in delo za izseljeno prebivalstvo. Pomožni odbori za

27 PANG 37, Občina Kanal, t. e. 1, a. e. 9, d. 1976.

28 *Slovenec*, 10. 11. 1915, št. 257.

begunce so delovali tudi v Lipnici, Gradcu, Mariboru, ostalih večjih mestih na Slovenskem, Češkem, Moravskem in v nekaterih avstrijskih deželah.²⁹ Beguncem so pomagali pri namestitvi, iskanju služb, transportu, korespondenci s sorodniki in z zbiranjem sredstev preko organiziranih dogodkov ali Rdečega križa. Na lokalni ravni so upravno za delovanje pristojnih begunskih oddelkov preko glavarstev skrbele občine.³⁰

Begunci so bili razseljeni po celotni državi. Premožnejši in tisti, ki so imeli sorodnike v zaledju, ali so si uspeli zagotoviti redno službo, so večinoma živeli na Slovenskem (v Ljubljani, Ajdovščini, Novem mestu, Celju, Jesenicah, Trstu). Po poročanju *Slovenca* je bilo tovrstnih oseb na Goriškem in Kranjskem okoli 50.000.³¹ Večje in manjše skupine so bile še na Dunaju, Češkem, Moravskem, Spodnji Avstriji in Ogrskem. Skupaj s prebivalstvom so se preselili tudi uradi in druge ustanove. Deželni goriški odbor je deloval na Dunaju, okrajno glavarstvo v Ajdovščini, v zaledju so delovali tudi občinski zastopi. Kanalska občina je najprej preselila svoje delovanje na Kanalski vrh, decembra 1915 na Banjšice, ob italijanskem preboju fronte poleti 1917 pa se je umaknila v Ljubljano, kjer je delovala do februarja 1918.³² Tam sta imela svoj sedež tudi kanalska okrajna posojilnica³³ in okrajno sodišče, ki je z delovanjem pričelo 15. januarja 1917. Enkrat na tri tedne je bila odprta tudi posebna pisarna sodišča v Lokovcu za območje občin Kanal, Deskle, Čepovan, Trnovo, Grgar, Avče, Kal, Lokovec in Banjšice.³⁴ Občina Deskle je novembra 1916 zaradi razseljenega prebivalstva in pomanjkanja sredstev prenehala z delovanjem in napotila svoje občane na goriško deželno glavarstvo v Ajdovščino.³⁵ Občina v Avčah je kljub vsem težavam delovala v kraju vse do 11. italijanske ofenzive, nato pa se je preselila v Pečine pri Cerknem.³⁶ Delo občin je zajemalo predvsem pomoč občanom (hrana, obleke, korespondenca, obnova, kjer je bilo to mogoče). Oblast je preko okrožnic pozvala občine na Kranjskem in domače prebivalstvo, naj sprejmejo begunce z odprtimi rokami.³⁷

Podobno kot preostali begunci je tudi kanalsko prebivalstvo begunstvo preživelo razseljeno po različnih območjih države. Na območju sodnega okra-

29 Svoljšak, P. 2010: Smo ko brez gnezda plašne ptice« (Alojz Gradnik, Molitev beguncev): slovenski begunci v Italiji in Avstro-Ogrski. *Soška fronta 1915–1917: kultura spominjanja* (ur. Vincenc Rajšp). Dunaj = in Wien : Slovenski znanstveni inštitut = Slowenisches Wissenschaftsinstitut; Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, str. 93.

30 Širok, K. 2006: »Z eno nogo na poti v krtovo deželo«, str. 425.

31 *Slovenec*, 29. 01. 1916, št. 23.

32 Sedmak, D. 2006: *Kanal in Kanalci med 1. svetovno vojno*, str. 111.

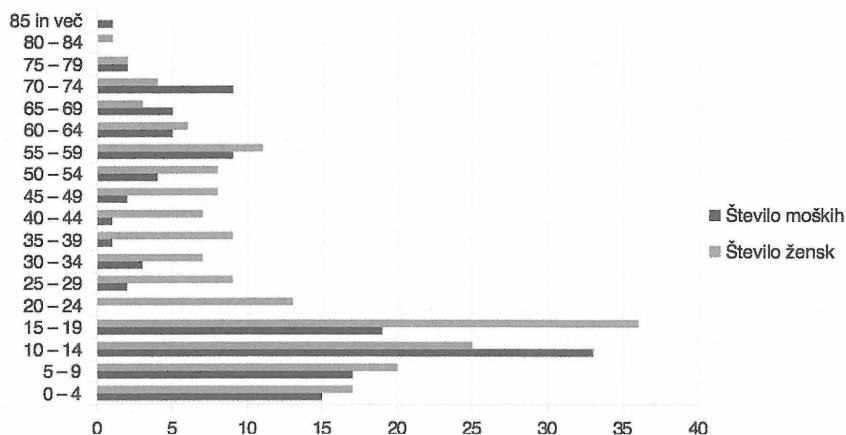
33 PANG 26, Občina Avče, t. e. 1, a. e. 3, d. 3359.

34 *Slovenec*, 16. 01. 1917, št. 12.

35 *Slovenec*, 15. 11. 1916, št. 262.

36 PANG 26, Občina Avče, t. e. 1, a. e. 3, d. 330.

37 Gabršček, A. 1934: *Goriški Slovenci: narodne, kulturne, politične in gospodarske črtice, knj. II*. Ljubljana : Tiskarna »Slovenija«, str. 509–510.

Slika 2: Struktura beguncev iz Kanala, ki so jih 21. avgusta 1915 pripeljali v Wagno glede na starost in spol.

ja Kanal, v občinah Lokovec in Banjšice, katerih lega je bila v neposrednem frontnem zaledju, je konec decembra 1915 bivalo okoli 30 družin iz občine Kanal.³⁸ Po vsej verjetnosti se jih je zaradi pomanjkanja vsaj del umaknil globlje v notranjost v naslednjih mesecih, dokončen umik pa je prišel ob 11. italijanski ofenzivi avgusta 1917, ko je bil zaseden del Banjške planote. Večino beguncev, ki so po umiku iz Kanala bivali na Kanalskem vrhu, so 19. avgusta 1915 odvedli najprej v Volčjo Drago, od tukaj dalje pa z vlaki v Wagno na Štajerskem, od koder so del že dva dni kasneje odpeljali dalje na Češko. Ob prihodu v Wagno so jih popisali. Skupina je štela 315 beguncev: 129 moških in 186 žensk.³⁹ Velika večina beguncev je bila mlajših od 18. leta starosti, pri odraslih osebah pa je bila večina žensk. Majhno število moških je bila posledica mobilizacije, ki je zajela starostne skupine med 18. in 50 letom starosti. Razmerje med spoloma pri starosti med 20. do 50. letom je bilo po številu beguncev 10 : 53.

Na Češko in Moravsko, kjer naj bi begunstvo preživljalo okoli 4800 Slovencev,⁴⁰ so preselili tudi večje število civilnega prebivalstva iz Kanala, Bodreža, Morskega in Deskel. Po prihodu v Wagno so manjše skupine razposlali v kraje Radbor, Beroun in Belovodo, Belo in Bezdež,⁴¹ in v okraj Horovice, južno od Prage.⁴² Pri transportu, namestitvi in soočanju z begunsko problematiko je prihajalo do večjih težav, ker uradniki marsikje niso bili pripravljeni na to. Prihod v Kralupe na severu Češke je opisal železniški uradnik B. K..

38 PANG 37, Občina Kanal, t. e. 1, a. e. 9, d. 2735.

39 PANG 37, Občina Kanal, t. e. 3, a. e. 9, d. 2233.

40 *Slovenec*, 29. 1. 1916, št. 23.

41 *Slovenec*, 27. 9. 1915, št. 220.

42 Sedmak, D. 2006: *Kanal in Kanalcji med I. svetovno vojno*, str. 111.

»Bilo ni nobene organizirane pomoči; nič se ni vedelo, kdo in kdaj pride. Zato so bili begunci pri sestopu iz železniških voz in na potu do novega bivališča — do neznanega kraja, v negotovost — močno potrti in žalostni. Pripomniti moram, da so se člani družin dostikrat razšli, otroci so se zgubili, prtljaga se je odpeljala drugam itd. /.../ Sedaj gre vse kakor nekdaj: otroci hodijo v šolo, odrasčeni iščejo dela in delajo, ženske pa skrbijo za priprosto kuhinjo. Čudno, da vsi ne morejo dobiti dela in zelo smešno je bilo, ko je prišel k meni osemletni fantič in mi rekel: »Gospod, poiščite zame dela, mi smo učeni delati.«⁴³ Zaradi vse večje draginje je postajal vse pomembnejši zaslužek, ki so si ga begunci uspeli zagotoviti z delom, predvsem na kmetijah.⁴⁴ Na Češkem se je pojavil problem z duhovno oskrbo, saj je bilo med Slovenci na začetku malo duhovnikov, zaradi česar se je več čeških in moravskih duhovnikov naučilo slovenskega jezika, da so lahko izvajali duhovne obrede.⁴⁵ Duhovna oskrba, predvsem v slovenskem jeziku, je bila v teh razmerah, okolju in času za begunce zelo pomembna. V pismih je bila to ena najpogostejših želja, ki so jih begunci izrazili v primerih, če na območju kjer so živeli ni bilo slovenskih duhovnikov. Begunci iz okolice Kanala, ki so bili nastanjeni v Beli in v Bezdežu, so po obisku slovenskega duhovnika objavili zahvalo celo v časopisu *Slovenec*.⁴⁶ Tamkajšnji domačini so slovenske begunce po začetnem nezaupanju in nepoznavanju sprejeli večinoma pozitivno. Marija Blažič iz Segetov pri Opatjem selu je begunstvo preživljala v Volovicah na jugu Češke. »Domačini so se do nas lepo obnašali in nas z odprtimi rokami sprejeli medse, razen prve dni. Mislili so, da smo Italijani, in so nas zmerjali. Ko so razumeli, kdo smo, so se odnosi takoj izboljšali. K temu sta brez dvoma pripomogla sorodna jezika in že tradicionalno prijateljstvo med našima narodoma.«⁴⁷ Pri beguncih so odločitev odhoda v begunstvo poleg situacij, ki jih je narekovalo življenje, odhod dodatno obremenjevali stereotipi, ki so se na njihov račun širili po monarhiji. V novem okolju so bili ob prihodu velikokrat sprejeti hladno, saj naj bi kradli, odžirali prosta delovna mesta, prinašali bolezn in dodatno oteževali problem prehranjevanja.⁴⁸

V begunska taborišča so morali tisti, ki niso imeli dovolj lastnih sredstev za preživljanje ali sorodnikov, ki bi jih vzeli k sebi. V teh okoliščinah se je znašla tudi večina prebivalstva kanalskega okraja, ki je svojo begunsko izkušano doživela večinoma v dveh štajerskih taboriščih – Wagna pri Lipnici in Bruck ob Litvi. Drugi večji begunski taborišči s slovenskim prebivalstvom sta bila še Gmünd, kjer so bile manjše skupine prebivalcev Plavi in Deskel,⁴⁹

43 *Slovenec*, 3. 7. 1916, št. 149.

44 Prinčič, V. 1996: *Pregnani*, str. 170.

45 *Slovenec*, 29. 1. 1916, št. 23.

46 *Slovenec*, 24. 1. 1917, št. 19.

47 Prinčič, V. 1996: *Pregnani*, str. 28.

48 Širok, K. 2006: »Z eno nogo na poti v krtovo deželo«, str. 426.

49 *Slovenec*, 19. 10. 1915, št. 239.

ter Steinklamm, kjer je bivalo vsaj 25 Avčanov.⁵⁰ Prve begunce, ki so poleg s Kanalskega prihajali še iz Furlanije in Brd, so pripeljali na Štajersko konec junija 1915.⁵¹ Begunsko taborišče Wagna je med vojno postalo zatočišče preko 18.000 beguncem, večinoma z območja jugozahodne fronte. Za bivanje jim je bilo namenjeno 120 velikih barak, v vsaki je bilo nastanjenih 150 ljudi. Skupno število poslopij je znašalo 320, površina taborišča pa 225 hektarov. Taborišče je imelo poleg bivalnih poslopij še več uradnih zgradb, kuhinj, pralnic, obrtnih delavnic, bolnišnic, gospodarskih poslopij, cerkev, pošto, zapor, gasilske domove in večje število trgovin, v katerih se je dobilo »*sprva vsega dovolj, od četrтинke vina do hlačnih gumbov, od temno rožnate svinjine do pisemskega papirja*«. ⁵² Sčasoma, predvsem od leta 1917 dalje, so se razmere pričele slabšati in prihajalo je do vse večjega pomanjkanja hrane in ostalih dobrin. Ob prihodu v taborišče je moral »*vsak novodošli begunec v kopališče, kjer so mu razkužili prtljago; tu je napovedal svoje osebne podatke, izročili so mu tri odeje, en slamnik, listek za kruh, listek za menažo, menažno skodelico in naznanili številko barake*«. ⁵³ Država je begunce oskrbovala z obleko, prehrano in zdravniško pomočjo. Odraslim je bilo omogočeno opravljanje različnih poklicev za plačilo (krojači, čevljarji, mizarji, kolarji, tesarji, zidarji). Največji obrat je bila tekstilna tovarna, ki je zaposlovala 450 žensk in 150 učenk. Poskrbljeno je bilo tudi za otroke, za katere je bilo organiziranih več šol. ⁵⁴ Skupno število šoloobveznih otrok je bilo 5000. Večina beguncev je bila italijanske narodnosti, jeseni 1916 je bilo Slovencev le 1642. ⁵⁵ Za večino beguncev s Kanalskega je bila Wagna samo začasna postaja. Tukaj so jih ločili in poslali dalje na Češko, severno Avstrijo ali v Bruck. Med begunci, ki so taborišče zapustili med 10. in 23. avgustom 1916, je bilo tudi več prebivalcev Kanala, Deskel in Banjšic, ki so svoje novo domovanje našli v krajih in taboriščih Bruck, Götzendorf, Ragensbrunn, Mannersdorf, Drösing in Dürnkurt (severovzhodna Avstrija). ⁵⁶

Bruck ob reki Litvi je imel izmed vseh begunskih taborišč največji delež Slovencev, v njihovih rokah je bila vse do konca leta 1917 tudi uprava. Poleg njih so sem namestili še manjše število beguncev iz Istre in Dalmacije. Tukaj je bilo tudi največje število kanalskih beguncev, ki so sem prišli konec leta 1915, manjše skupine ali posamezniki pa so sledili tudi v naslednjih letih. Spomladi 1916 se jim je tako na primer pridružilo 84 beguncev iz Avč, ki so do tedaj vztrajali ob frontni črti. ⁵⁷ Prvi begunci so v taborišče prišli oktobra

50 PANG 26, Občina Avče, t. e. 1, a. e. 4, d. 319.

51 Sedmak, *Kanal in Kanalcji med 1. svetovno vojno*, str. 110.

52 Gabršček, A. 1934: *Goriški Slovenci*, str. 519.

53 Prav tam, str. 520.

54 *Slovenski begunski koledar za leto 1917*, str. 105–115.

55 Gabršček, A. 1934: *Goriški Slovenci*, str. 520.

56 *Lagerzeitung für Wagna*, 3. 9. 1916, št. 267.

57 *Slovenec*, 8. 4. 1916, št. 81.

1915, ob koncu naslednjega leta pa se je tam nahajalo okoli 4200 ljudi, med katerimi je bilo približno 60 dojenčkov, 380 otrok med 1. in 6. letom starosti, 750 šoloobveznih otrok, 1000 večinoma starejših moških in 2000 žensk. Nastanjeni so bili v 22 barakah, po sobah, v katerih je bilo prostora za 8 oseb. Podobno kot v Wagni so tudi tukaj delovale številne institucije in uradne stavbe: različne šole, obrtne delavnice, bolnišnice, trgovine itd. Za begunce je bil prihod v taborišče in življenje v novem okolju večkrat težavno. *»Dokler se nismo vživeli v enolično taboriščno življenje, smo preživljali hude dneve in tedne. Ob domotožju in splošni bedi sta nas najbolj mučila dolgčas in brezdelje./.../ No, ščasoma smo se le toliko organizirali, da smo nekako bolj polno zaživeli in razbili enolično življenje v taboru. Otroci smo začeli hoditi v šolo, najmlajši pa v vrtec. Naše mame in tete pa so si skušale najti kako priložnostno zaposlitev v samem taboru ali v bližnjem mestecu.«*⁵⁸ Da bi si olajšali življenje, so bile zanje organizirane različne dejavnosti. Šole so omogočale strokovne tečaje za deklice in dečke. Ti so omogočali šivanje perila, krojenje in izdelovanje oblek, čipkanje in klekljanje. Učenke in učenci so za delo prejeli do 2 kroni na dan. Tudi za odrasle so bili organizirani različni obrtni in strokovni tečaji.⁵⁹ V taborišču sta delovala pevski zbor in Marijina družba za dekleta, ki je imela preko 150 članic. Slednjo je skupaj s prednico Milko Gulin vodil kanalski dekan Berlot, ki je prišel v taborišče iz Kanala preko Bleda.⁶⁰ Hitro se je vključil v tamkajšnje delovanje in se na različnih področjih zavzel za begunce. Skrbel je za korespondenco, poročal in opozarjal na razmere v taborišču in večkrat uspešno pozval k organizaciji dobrodelnih dogodkov za taboriščnike. Za svoje delo mu je cesar Karel I. podelil viteški križec reda Franca Jožefa. Poleg njega so bili iz območja okraja odlikovani še avški vikar Simon Gregorčič (posthumno), deskljanski vikar Vinko Mežan in levpski kurat Ivan Sedej.⁶¹ Maja 1916 je Berlot organiziral obdarovanje 700 begunskih birmancev oz. botrstvo.⁶² *»Vsled mnogobrojnega odziva slovenskih dobrosrčnih darovateljev na oklic »Za naše malčke-begunce« se je posrečilo pripraviti našim otrokom še precej bogato obdaritev. Poig oblačila, obutev in perila (dečki lepa lična oblačilca, deklice pa vse lepo narodno primorsko nošo), kar je našim malčkom preskrbel naš predstojnik, so dobili iz omenjenega nabranega denarja otroci naslednja darila: dečki zavitek bonbonov, 15 cm dolgi štrukelj in dobro uro z verižico s srebrno svetinjico.«*⁶³ Tovrstne akcije akcije so se vrstile vse pogostejše, saj so s trajanjem vojne postajale življenjske razmere vse slabše. Že v začetku leta 1916 so opozarjali na visoko umrljivost. Med oktobrom 1915 in februarjem 1916 je v taborišču umrlo

58 Prinčič, V. 1996: *Pregnani*, str. 228–229.

59 *Slovenec*, 11. 1. 1917, št. 8.

60 *Slovenski begunski koledar za leto 1917*, str. 98.

61 *Slovenec*, 15. 10. 1917, št. 236.

62 *Slovenec*, 13. 5. 1916, št. 110.

63 *Slovenec*, 6. 6. 1916, št. 129.

Slika 3: Delitev kruha v begunskem taborišču Wagna (fototeka GM).

okoli 200 beguncev. Kot glavni razlog so navedli neprimerno lego taborišča.⁶⁴ V kasnejših mesecih se je umrljivost zmanjšala zaradi boljše zdravniške oskrbe, a so se življenjske razmere slabšale, predvsem hrane je bilo vedno manj in je bila vse slabše kvalitete.⁶⁵ Podobno je bilo v taborišču Mittendorf, kjer je umrljivost padla z okoli 200 januarja 1916 na okoli 50 julija istega leta.⁶⁶ Slovenec je julija 1917 »žalostne razmere« v Brucku primerjali s Potemkinovo vasjo. Slovenski poslanci na Dunaju so si zato prizadevali za premestitev beguncev v druga taborišča, kjer bi bili deležni boljših pogojev, a jih je večina vseeno ostala v Brucku.⁶⁷ »Življenjske razmere so bile neznosne. Ni bilo zasebnosti, posod je ležala umazanija; higienske razmere so bile res nemogoče. Mrgolelo je mrčesa, posebno še stenic, ki so nam še dodatno grenile življenje. V toplejših nočeh smo žimnice nosili pred barake, da smo sploh lahko spali. Tudi prehrana ni bila najboljša. V glavnem so nam dajali kozje in ovčje meso. Mineštro so zabelili s kozjimi pljuči. Na osebo smo dobivali le po košček kruha na dan, tako da smo bili vedno strašno lačni. Spominjam se, da smo pogostokrat po smeteh iskali ogrizke jabolk in brušk.«⁶⁸ Razmere so bile usodne predvsem za starejše in otroke. Vse več slednjih je izgubilo tudi starše, zaradi česar so morali oditi v sirotišče, ki je najprej delovalo v taborišču, konec leta 1916 pa so sirote preselili v posebno sirotišnico na Dunaju, ki je imela slovensko vodstvo.⁶⁹ Da bi si izboljšale svoj

⁶⁴ Slovenec, 26. 2. 1916, št. 46.

⁶⁵ Slovenec, 11. 1. 1917, št. 8.

⁶⁶ Leoni, D., Zadra, C. 1995: *La città di legno: profughi trentini in Austria 1915-1918*. Trento: Temi.

⁶⁷ Slovenec, 31. 7. 1917, št. 173.

⁶⁸ Prinčič, V. 1996: *Pregnani*, str. 78–79.

⁶⁹ Slovenec, 11. 1. 1917, št. 8.

gmotni položaj so ženske, ki so predstavljale večino prebivalstva v taborišču, zahtevale od oblasti, naj se jim dovoli delo v okolici, s katerim bi omogočile boljše življenje sebi in družinam. »*Slovenska begunska dekleta si želimo dela in zaslužka v kaki tovarni. Saj se vedno potrebuje kak vinar, a kje vzeti? Me smo vajene dela, delo nam je kratek čas od mladih dni. S tem večjim veseljem bi delale ob sedanjih žalostnih razmerah, da bi vsaj nekoliko pozabile na svoj položaj in si kaj prislužile. Torej: Dajte nam dela!*«⁷⁰ Nekaterim je uspelo najti zaposlitev v okoliških obrtnih delavnicah, tovarnah, domovih, bolnišnicah, pri kmetih itd. Vseeno pa si je vse več beguncev prizadevalo za izselitev in odhod na podeželje h kmetom, kjer je bilo več hrane in boljši življenjski pogoji. Kritični do razmer so bili tudi begunci, ki niso živeli v taboriščih. Marija Berlot je avgusta 1917 iz Škofje Loke v pismu kanalskemu županstvu, ki je bilo nameščeno v Ljubljani, zapisala: »*Da bi le kmalu domov šli! Ne morem Vam popisati, kako smo naveličani tega begunskega življenja. To ni človeško življenje.*«⁷¹

Odhod v begunstvo je marsikje zaradi premika civilnega prebivalstva iz rodni krajev v tuje okolje otežil korespondenco z vojaki na fronti. Zmedo so oboji poskušali olajšati z objavljanjem svojih naslovov in informacij o pogrešanih v slovenskem časopisju. Poleg tega so bili v veliko pomoč posredniki, ki so skrbeli za povezavo med možmi na fronti in njihovimi družinami v begunstvu. »*V Logeh in Bodrežu, Kanalu, v Morskem, Rodežu, Deskli, Globnem, Plaveh, Paljevem, Zagoro in Zagomilo, morali smo na ukaz naše vlade, eni prej, drugi kasneje, zapustiti svoje domove. Bridko je bilo slovo naših junakov, ko so se podali od doma v določene jim kraje na poklic našega milega vladarja. Čez vse grenka pa je bila ločitev starcev, žen, otrok in zlasti bolnikov od ljubljene doma, ko so kot begunci odhajali, Bog ve kam, v tujino. /.../ Največje veselje vojakom na bojišču in beguncem pa je bilo, ko so prejeli od svojih kako pismeno sporočilo.*«⁷²

Točno število žrtev prve svetovne vojne s področja sodnega okraja Kanal ni znano, razselitev civilnega prebivalstva in begunstvo v dveh državah pa to še otežuje. Vztrajanje v neposredni bližini bojišča je povzročilo, da so številni prebivalci okraja izgubili življenje. Poleti 1916 je po poročanju časopisa *Slovenec* za posledicami letalskega napada v Batah umrl tamkajšnji kurat Alojz Čubej.⁷³ Veliko beguncev je zaradi slabih življenjskih razmer in pomanjkanja umrlo tudi v taboriščih in ostalih krajih, kjer so bili nameščeni. V *Mohorjevem koledarju za navadno leto 1921* so za nekatere občine in duhovnije objavili število žrtev vojne, iz katerih je mogoče narediti delno rekonstrukcijo.⁷⁴ Številke zajemajo okoli 63% celotnega predvojnega (leto 1910) prebivalstva

70 *Slovenec*, 7. 3. 1916, št. 54.

71 Sedmak, D. 2006; *Kanal in Kanalcji med 1. svetovno vojno*, str. 111.

72 *Slovenec*, 9. 6. 1916, št. 132.

73 *Slovenec*, 4. 7. 1916, št. 150.

74 *Koledar za navadno leto 1921*, str. 83. Duhovnije so označene z *.

okraja. Manjkajo podatki za občine Ajba, Avče, večji del Anhovega in Ročinj. Če izvzamemo število padlih v občini Kanal, kjer število vpoklicanih ni znano, lahko vidimo, da je življenje izgubilo okoli 15% vojakov, še veliko več pa jih je po vsej verjetnosti utrpelo poškodbe. Pri civilnem prebivalstvu izstopa število umrlih beguncev pri Kanalu in Desklah. Ti so bili večinoma nameščeni v taboriščih, kjer je vladalo pomanjkanje. Zapotok je edino območje od navedenih, ki so ga maja 1915 v celoti zavzeli Italijani. Le eno smrtno žrtev med civilnim prebivalstvom lahko povežemo s hitrim umikom kmalu po pričetku spopadov.

Tabela 1: *Število vpoklicanih vojakov in žrtev prve svetovne vojne na Kanalskem.*

Duhovnija/ občina	Število predvojnega prebivalstva	Vpoklicani vojaki	Padli vojaki	Pogrešani	Padli civilisti	Umrli v begunstvu
Bate	1006	300	28	14	33	21
Banjšice	975	191	31	/	11	14
Deskle	1100	225	34	/	4	100
Kanal	2403	/	62	/	28	114
Kal*	1260	294	39	/	10	37
Lokovec	1340	317	48	/	5	22
Plave*	350	54	14	/	/	30
Zapotok*	287	44	12	/	1	18
Skupaj	8721	1425	268	14	92	356

Vrnitev domov

S premikom fronte na reko Piavo, po preboju pri Kobaridu v oktobru in novembru leta 1917, so se razmere na Goriškem spremenile. Boji so se premaknili več kot 100 km zahodno, s čimer območje ni bilo več v nevarnosti za obstreljevanje. Begunci so se postopoma pričeli vračati domov iz zaledja in begunskih taborišč v avstrijskih deželah, v roke avstro-ogrske vojske je prišlo tudi taborišče v Cordenonsu v Furlaniji, s čimer so tam bivajoči begunci z območja kanalskega okraja dobili možnost vrnitve domov.⁷⁵ Posledice vojne na infrastrukturi so bile uničujoče. Doma so povratnike pričakale uničene hiše, gospodarska in cerkvena poslopja, obdelovalne površine in ceste. V Avčah je bilo od 118 hiš kar 104 popolnoma porušenih, 11 močno poškodovanih in le tri z manjšimi poškodbami oz. nepoškodovane.⁷⁶ Tudi stavbe, ki so še stale pokonci, so bile večinoma brez lesenih delov, saj so jih vojaki porabili za kur-

75 *Slovenski narod*, 11. 12. 1917, št. 283. V Cordenonsu je bilo veliko beguncev iz Ročinja, Kambreškega, Srednjega in ostalih predelov Kolovrata.

76 PANG 26, Občina Avče, t. e. 1, a. e. 4, d. 172.

javo ali gradbeni material. Poleg samih bivališč je bila uničena ali pokradena oprema. Hrane in materiala za takojšnjo obnovo je zaradi dolgotrajne vojne primanjkovalo. Država se je zavedala težav z nastanitvijo, pomanjkanjem hrane, kmetijskih surovin, orodjem in neurejenimi prometnimi povezavami in je zato beguncem, ki so vojno preživeli v taboriščih in krajih v Avstro-Ogrski, vrnitev domov dovolila šele februarja 1918, ko so se razmere pričele postopoma normalizirati.⁷⁷ Ob tem je bila prispelim nudena pomoč v hrani (zelenjava, meso, testenine) in sezonskih semenih.⁷⁸ Notranje ministrstvo je januarja 1918 izdalo uredbo, s katero je teritorij dežele Goriško-Gradiščanske razdelila v tri skupine: A – splošno dovoljena vrnitev, B – pogojno dovoljena vrnitev (sem je spadalo tudi večina kanalskega okraja) in C – prepovedana vrnitev, kamor so spadale občine Anhovo, Avče in Deskle.⁷⁹ Begunci so se iz taborišč vračali postopoma, večina tekom leta 1918 in spomladi leta 1919.⁸⁰ Iz Brucka je večina Kanalcev odšla 26. aprila 1918. Dekan Berlot jim je sledil dva dni kasneje. Ob njegovem odhodu je v taborišču bivalo še okoli 1000 beguncev.⁸¹ »*Priti in ne vedeti kam pod streho, ker je veliko hiš, od katerih se ne pozna kje so stale./.../ Sadje je vse proč. Drv ne manjka, ker je vse drevje ožgano in suho. Senika ni nikjer nobenega več v vseh senožetih, ker je vse zaraščeno ali prekopano.*«⁸² Tako je v pismu, ki je bilo poslano v ZDA, maja 1919 iz Ročinja pisala Marija Breščak. Begunci so se vselili v opuščene vojaške lesene barake ali pa pri svojcih v bližnjih naseljih, ki niso bila poškodovana v tolikšni meri. Oblasti so pomagale zgraditi dodatne lesene barake, kamor so se začasno preselili.⁸³ Te so bile dimenzij 10x12 metrov, sprejele so od 12 do 14 ljudi, namenjene pa so bile izključno za bivanje, uporaba za krčmo ali trgovino je bila prepovedana.⁸⁴ S prihodom beguncev in vojakov domov se je pričela obnova, ki je v veliko primerih trajala več kot desetletje.

77 Slovenec, 6. 2. 1918, št. 30.

78 PANG 50, Občina Ročinj, t. e. 1, a. e. 1, d. 72.

79 Sedmak, D. 2006: *Kanal in Kanalcji med I. svetovno vojno*, str. 111.

80 Svoljšak, P. 1991: *Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno*, str. 42–45.

81 Slovenec, 2. 5. 1918, št. 106.

82 Ameriška domovina, 7. 7. 1919, št. 78.

83 Svoljšak, P. 1991: *Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno*, str. 43.

84 PANG 37, Občina Kanal, t. e. 5, a. e. 13, d. 1171.